

LICHTNECKERT ANDRÁS:

A FÜREDI TÖRTÉNETÍRÁS ÉS AZ 1836–40. ÉVI SAVANYÚVÍZI PANASZKÖNYV

A balatonfüredi savanyúkúthoz (ma Kossuth Lajos-forrás) 1836-ban kihelyezett és öt éven át vezetett panaszkönyv a tárgya a Hudi József levéltáros által szerkesztett forráskiadványnak. Az 1950 táján eltűnt, majd 2003-ban Sólmos Szilveszter publikációjában ismét megjelent panaszkönyv eredetiben való közzététele az olvasók számára értékes olvasmány, Balatonfüred történetírása szempontjából azonban kissé megkésett, tartalma a 2013-ban megjelent gyógyfürdő-történetben hasznosult, sőt – a szerkesztő szerint – máig az egyetlen összefoglaló elemzés itt olvasható a tartalmáról.

A kiadvány bevezető tanulmányból, forrásközlésből és függelékből áll. A függelék egy másik forrásközléssel kezdődik (163–223. o.), utána a rövidítések, levéltári és kéziratári források, irodalom, névmutató, tárgymutató következik. A 254. oldal utána következnek még a hirdetések 26 oldalon és a színes képek 8 oldalon. Áttekinthetőbb olvasmány lenne a panaszkönyv, ha a forrás eredeti és nyomtatásban megjelenő képe nem térne el túlzottan egymástól. Ebben a kiadványban a panaszkönyv szövegét széttörölve kapjuk kézbe, amelyben 34 oldalon csak aláírások vannak, és 26 oldalon a szöveghez tartozó aláírás átcsúszik a következő lapra. Ennek kiküszöbölése több módon is lehetséges lett volna.

Mindez annak a következménye, hogy a szerkesztő – dicséretre méltó szorgalommal – nagy mennyiségű életrajzi adatot gyűjtött össze a panaszkönyvbe beíró személyekről, a felduzzadt lábjegyzetek azonban szétolják a forrás szövegét. Az életrajzi adatok egy személy többszöri előfordulása esetén többször ismétlődnek.

Az életrajzi adatokból egy adattár áll össze, amely más témák kutatóinak is segítséget jelent. Mintegy 300 személy adatait tartalmazza, ami a reformkori fürdővendégeknek kb. 1 százaléka. Ha kiszűrnénk az évről évre megjelenő vendégeket, akkor a százalékarány valamivel magasabb lenne. Érdekes lett volna a lábjegyzetekben lévő adatbázisról összegzést vagy következtetéseket olvasni, hiszen az adatbázisok arra szolgálnak, hogy a történetírást mélyebb összefüggéseket feltárva műveljük.

Egy levéltári forrás közlésénél annyi magyarázó jegyzetre van szükség, amennyi a szöveg olvasói megértéséhez és kutatói felhasználásához szükséges. A panaszok, javaslatok tartalmának a megértéséhez szükség lenne más ismeretekre is. Pl. honnan fogja tudni az olvasó azt, hogy Oesterreicher József fürdőorvosnak

az egyik forrás felfedezéséért emlékmű állítását szorgalmazó Markbreiter nevű vendég melyik forrásra gondolt, mikor fedezte fel azt Oesterreicher, és mi bizonyítja azt, hogy ő fedezte fel? (143–144. o.) Tudja-e az olvasó, hogy hol helyezkedett el az izraelita vendéglő, amelyre szűkössége miatt panaszkodtak. (73–74. o.) Miért jelentős Hertelendy Károly bejegyzése a balatoni gőzhajózásról? (69–73. o.) Melyik pesti és pozsonyi úszóiskolára gondoltak a vendégek, amikor a mintájukra követelték az úszóiskola létesítését Füreden? (99–102. o.) Honnan ered a tévhit, amely szerint a forrás tetőzete megrontja a savanyúforrás vizét? (118–119. o.) Utalni lehetett volna arra, hogy Egressy – színház-történeti jelentőségű – bejegyzéséhez (140–141. o.) képest Varga Lajos füredi főbíró 1852-ben egy sokkal teljesebb és szakszerűbb összefoglalót készített a Játékszín hiányosságairól.

A tájékozódáshoz nagy segítséget adott volna az olvasónak egy-két térkép. Kézenfekvő lett volna Chepely József 1840-ben készült térképének és az 1858. évi kataszteri térképnek a könyvben való elhelyezése, amelyek segítségével az olvasó követhette volna a panaszkönyvben leírtakat, és láthatta volna, hogyan nézett ki a Balaton-parti sétatér, a balatoni hidegfürdőhöz vezető vagy a gyógyteret a szőlőhegygel összekötő allé a mai Táncsics utca helyén. A későbbi térképekkel összehasonlítva érzékelhette volna, hogy milyen nagy kertészeti és földmunka folytak a Balaton partján 1840 után.

Egy könyv és levéltári forrás kiadásánál kritikus kérdés a helyesírás, a forrás szövegének helyes olvasata és leírása. (Mindenképpen megérdemelt volna az értékes kézirat egy végső korrektúrát.) A forrás szövegének, főleg az aláírásoknak a helyes olvasatáért dicséret illeti a szerkesztőt. A 131. oldalon a 'Rojtson' szónál a forrásvíz feletti rácsra, vasrostélyra gondol, de itt a híres rohicsi forrásról van szó, amelynek a használatát a beíró – Rohicstól nem túl messze lakó – Fitos Bernárd összehasonlította a füredi forrásával.

A német szövegek közül a 141. oldalon egy mondatban több olvasati hiba van: „In Gesellschaftsland wie in den übrigen Bäden wären zu perpetuel fürsorge, wo die Sonne senkrecht strahlt und die Landgäste sehr incomodirt höchst nöthig.” A mondat saját olvasatomban: „In *Gesellschaftsbaad* wie in den übrigen *Bädern* zu *Peripherie Fürhänge Nachmitags*, wo die Sonne senkrecht strahlt und die *Badgäste* sehr incomodirt höchst nöthig.” Két bejegyzésnél egyetlen szó rossz

olvasata a panasz értelmét megváltoztatja. A 112–113. oldalon a 'Freiquelle' helyett 'Trinkquelle' a helyes olvasat, az ivókút a németben mindig Trinkquelle. A 155. oldalon arról van szó, hogy szükség lenne egy gyógyteremre, ahol a vendégek összegyűlhetnének. A gyülekezetek 'Versammlungen' szó hibás olvasata (Verhaulungen) következtében a gyógyterem a gyógyítás helyszíne lesz, ráadásul 'hauen' jelentése 'turbékol', 'búg', a gyógyítás németül 'Verheilung', régiesen írva lehet 'Verhäulung' is.

A jegyzetekben a szerző rövidítéseket alkalmaz, amelyek feloldásának az irodalomjegyzékben kell lenni. Ilyen szempontból a könyv néhány helyen hiányos. A 16. jegyzetben Bodry, a 27. jegyzetben Degré és Lichtneckert (2010), a 164. oldalon S. Varga szerepel szerzőként, de az irodalomjegyzékben nem található, azonkívül az 1863–1892 közötti Écsy napló is hiányzik az irodalomjegyzékből.

Név- és tárgymutató csak a panaszkönyv szövegéhez készült. Az elvégzett hatalmas gyűjtőmunka miatt célszerű lett volna a mutató bővítése, mert pl. Kossuth Lajos neve is előfordul a könyvben, de nem mint panasztevőé. Fontos tudni, hogy a névmutatóban az oldalszámokra, a tárgymutatóban a dokumentumszámokra hivatkozik a szerkesztő.

Kézenfekvő és szellemes megoldás lett volna a bevezető tanulmányban a gyógyfürdő történetéből fennmaradt panaszok áttekintése, mivel a füredi gyógyfürdő története leírható a panaszok történeteként is, ezért röviden összefoglalom.

Már a gyógyfürdő létrejötté 1702-ben egy „panasz” következménye volt. A helybeliek eltiltották Flaker Andrászt attól, hogy az ivókút vizében fürdesse a betegeit, ezért kellett ásatnia egy új kutat, a fürdőkutat, amely mellett létrehozta a gyógyfürdőt. Az 1715-ből való panaszok szerint a fürediek és arácsiak el akarták pusztítani a savanyúforrást, mert az oda sereglő idegenek zavarták a helyiek nyugalma. Ez a panasz megismétlődik az 1720-as országos összeírásban is. Tehát az első konfliktusok az idegenforgalom és a gyógyturizmus miatt az őslakosság és az idegenek között keletkeztek. A tihanyi apát 1782-ben kényszerült arra, hogy szabályozza a szállások és ételek árait, nyilván a vendégek panaszai miatt. Az 1780-as évek elején a fürdővendégektől a kormányhatóságokhoz érkező panaszok miatt küldték ki Prandt és Winterl professzorokat, akik jelentést tettek a gyógyfürdő helyzetéről. A fürdővendégek panaszait Oesterreicher József fürdőorvos is összefoglalta 1787-ben. Rác Sámuelnek Alexander Aratschy néven 1787-ben a füredi gyógyfürdőről kiadott munkája tulajdonképpen egy panaszgyűjtemény, 15 fejezetben és 41 paragrafusban olvasható a füredi gyógyfürdő kritikája. Később két orvos, Oesterreicher és Ries elleni panaszok maradtak fenn írásban. Az elbocsátott Oesterreicher és Ries jól meg-

szerkesztett, nagy terjedelmű iratokba foglalt panaszai vezettek el 1821-ben a Kopácsy-féle királyi biztosság felállításához és kiküldéséhez, amely rendezte a fürdő ügyeit. A fürdővendégek panaszainak nemcsak abban volt szerepe, hogy felépítették a második színházat, a nyári színikört, hanem Kisfaludy Sándor kiábrándulásában is: „A' dicsőségét ezen vállalatnak tegye zsebjébe, kinek tetszik. Én örömet általengedem akár kinek, csak a' vállalatától menekedhessek meg.” A gyógyfürdő vizsgálatát, a hiányosságok megállapítását az önkényuralom idején évről évre a soproni helytartósági osztály végezte el és foglalta írásba a fürdőtulajdonos számára.

A bevezető tanulmány nagyobb részben a füredi történetírás történetének az ismertetése, meglehetősen hiányosan, ezért célszerűbb lett volna egy szakmai önéletrajzra szorítkozni, a szakmai tanulságokat pedig – mivel Balatonfüred történetírását egy kis szerzői csoport műveli – közösen levonni, hiszen egy ilyen eszmecseréből mindenki profitálhatna. (Célszerű lenne, ha a szerzők a bibliográfiáikat közzétennék, vagy legalább egymásnak megküldenék.)

A szerző a mai füredi történetírással kapcsolatban főleg a Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványsorozatát ismeri. Más ismertetésekben is előfordul, hogy ömlesztve közlik a közalapítványi kiadványokat, ehelyett célszerű lenne a Közalapítvány kiadványaiban olvasható jegyzékre hagyatkozni. A szerző említi még a Füredi História-t, de a benne megjelent tanulmányokat alig, ami nem segíti az értékes írásokat közlő folyóirat ismertségét és elismertségét. Füreden ismerni kell a Balatonfüredi Naplót is, amely a helyi lapok közül az egyik legszínvonalasabb helytörténeti rovatot mondhatja a magáénak, és előfordul, hogy egy új kutatási eredmény először itt lát napvilágot. Balatonfüredi kiadó a Nők a Balatonért Egyesület, és van egy magánkiadásban megjelenő sorozat, az LA Könyvtár immáron 15 kötetel, amely Balatonfüred és vidéke két nagy kultúrájának, a szőlő-bor és fürdőkultúrájának a történetét műveli. Nem szabad kihagyni a kiadók közül a Balatonfüredi Helytörténeti Egyesületet („szép magyar hazánknak tündérvideke” Németh Ákosné és Katona Csaba szerkesztésében, 1997), Balatonfüred Város Önkormányzatát (Varga Lászlóné: *A balatonfüredi zsidó temető*, 2004), a Balaton Art kiadót (*Balatonfüredtől Odesszáig. Balatonfüred 1914–1918, összeáll. Sziklai Zoltán*, 2009) és a Veszprém Megyei Levéltárat, amelynek sorozatában megjelent a borvidék története első kiadásban (1990) és az óváros története (1999).

Kevesen publikálnak országos kiadónál, ezért mindenképpen említendő Rác János hat kötete, amelyek a Magyar Nyelvtudományi Társaság és a Tinta Könyvkiadó, valamint az Inter Nonprofit Kft. gondozásában jelentek meg. Végül nem szabad kihagyni az

ismertetésekből az országos szakmai folyóiratokat (Századok, Aetas, Korall, Honismeret, Rubicon, Levéltári Szemle, Magyar Nyelv, Magyar Nyelvőr, stb.) és tanulmányköteteket sem, pl. a gyógyfürdő 1949 előtti tulajdonosának, a bencés rendnek a kiadványait.

A historiográfiai résznél megemlítendő, hogy a balatonfüredi gyógyfürdő első történetírója Sigmund Károly volt. (Horváth Bálint műve lényegében Sigmund fordítása.) A Savanyúvíz második történetírója, Linzbauer Xavér Ferenc elsőként dolgozta fel a füredi gyógyfürdő levéltári forrásait. Nemcsak Linzbauer, az orvostörténet-írás óriása hiányzik az ismertetésből, hanem az orvostörténészek is. Sörös Pongrác munkáját *alapos kutatómunka* helyett jobb *alapos feldolgozásnak* tekinteni, amelyet egy számára könnyen elérhető iratanyagban elvégzett. Ismerve az ő képességeit, ha alapos kutatómunkát is végzett volna, akkor az utódokra kevés írivaló maradt volna.

Nem célszerű már tisztázott kérdéseket új források megjelölése nélkül felmelegíteni. Ilyen a gyógyfürdő 17. századi történetéről szóló legenda, amelyről egy 1632-ben megjelent könyvre szoktak hivatkozni. A könyv olvasható az interneten, abban nem füredi, hanem tihanyi forrásról van szó.

A gyógyfürdő alapításának kutatástörténete egy mondatban összefoglalható: a balatonfüredi gyógyfürdő történetét Sörös Pongrác kutatásai nyomán 1741-ig, Bél Mátyás nyomán 1735-ig, 1999-es publikációm óta már 1702-ig tudjuk visszavezetni. Ezt csak új források előkerülése esetén szabad megbolgatni, Sólmos és Orzovenszky pedig nem tekinthetők kompetens szerzőnek a témában.

A szerző úgy látja, hogy az 1780 előtti gyógyfürdő történetét alig ismerjük. Igaz, hogy a fürdőtelep történetéről írók hajlamosak mindent a 18. század végére helyezni, de ez már elavult nézet. A valóság az, hogy sok híres európai és hazai gyógyfürdő örülne, ha annyira ismert volna az 1780 előtti története, mint Füredé. Az új kutatások következtében hiánytalanul ismerjük a gyógyfürdő első vállalkozóit, egy kivételével seborvosait, 15 évvel, azaz 1771-re sikerült előbbre vinni az első fürdőorvosra, a kormányhatóságokkal és a nagyszombati egyetemmel való kapcsolatra vonatkozó ismereteinket. Az ország főméltóságai közül volt, aki már az 1750-es években Füreden töltötte a nyarat, és itt tartotta az „ügyfélszolgálatot”.

Sokak szerint a modern kori fürdőtelep a reformkorban alakult ki, az újabb kutatások egyik legnagyobb eredménye azonban az lett, hogy a reformkori városrésznek nevezett fürdőtelep a barokk várostervezés nagyszerű példája, Schilson János báró és munkatársainak alkotása. A modern fürdőtelep történetét fél évszázaddal sikerült korábbra vinni. Schilson János és munkatársai füredi alkotómunkájának a híre eljutott a Magyar Urbanisztikai Társasághoz, amely értesülve a

várostervezés történetének új fejleményéről, tervbe vette Schilson – Hild Jánost megelőző – várostervező munkásságának a feldolgozását.

Az ismertetésből nagyon hiányoznak a balatoni gőzhajózás történetének kutatói (Farkas László 1933-ban, Tóth Lajos 1966-ban, a Füzes–Sági–Zákonyi szerzőhármas 1971-ben megjelent munkái, a Széchenyi röpirathoz írt utószó Zákonyi Ferencről, a Balaton Gőzhajózási Társaság történetének a kezdeti szakaszáról szóló legújabb feldolgozás és a Kisfaludy gőzhajó méreteit és anyagát tisztázó tanulmány e sorok írójától.) Ezeket a kutatásokat is elismerte a szakma, mert a Magyar Hajózástörténeti Egyesület elnöke egy évszázados hajózástörténeti kérdés megoldásaként értékelte a Kisfaludy gőzhajóra vonatkozó kutatás eredményeit. A szerzőnek a fürdővendégek összetételét vizsgáló társadalomtörténeti tanulmánya, amely az elit jelenlétét vizsgálta, valóban újdonságot jelentett a hazai történetírásban.

Más források kiegészítik ezt a képet, mert a reformkori és feudális kori hazai gyógyfürdők legrokonoszenesebb sajátsága az volt, hogy mindenütt jelen voltak – Balatonfüreden sokáig az úri vendégeknél nagyobb vagy velük egyenlő számban – a parasztlakosok és a parasztasszonyok. A gyógyfürdők társadalmának szerkezetét a fürdők szerkezete, beosztása mutatja pontosan. Felvidéki fürdőinkben mindenütt megvolt az úri (*Herrenbad*), polgári (*Bürgerbad*) és a paraszti fürdő (*Bauernbad*), mellettük néhol a zsidófürdő (*Judenbad*) és a koldusok (*Armenbad*, *Bettlerbad* fürdője. Legszebb példa a stubnyai fürdő, ahol külön fürdőbe jártak a *főnemesek*, *köznemesek*, *parasztlakosok*, *parasztasszonyok*, *koldusok*, *ragadós betegek* és a *cigányok*. Balatonfüred fürdője a 18. században és a reformkorban urak, zsidók, parasztlakosok és parasztasszonyok fürdőjére tagolódott.

A plebsz kizárása Balatonfüredről a polgári korban következett be: 1889-ben a Nagyvendéglő nevének Grand Hotelre, az Ófürdőházé Klotild udvarra, az Új- és Legújabb fürdőházé Erzsébet udvarra való változtatása tett pontot a plebsznek a füredi fürdőről való kiszorítására. Kizárásuk a füredi gyógyfürdőről – a jogegyenlőséget hirdető – polgári korban következett be.

Gyakran olvasható az, hogy a 19. században szegények nem jártak orvoshoz. Valójában csak a diplomás orvoshoz nem jártak, de jártak gyógyfürdőkre egy ősi gyógy mód, a köpölyözés végett, és jártak az új gyógy móddal, a homeopátiával gyógyító Schroth Róbert bencéshez Aszófőre. Az 1850-es évek elején Schroth Róberthez négy hónap alatt közel 1700 beteg érkezett, a füredi gyógyfürdőt 1200–1700 parasztlakos keverte fel köpölyözés végett, ugyanakkor a fürdőorvosnak legfeljebb 3-400 úri beteget volt, de 100-110 szegényt is ingyenes ellátásban részesített.

Az utóbbi negyedszázadban több kiadónál – az irodalomtörténetet leszámítva – három tucatnyi könyv született Balatonfüredről, amelyek a történetírás körébe sorolhatók. Monográfiákra, tanulmányokra, tanulmánykötetekre, forráskiadványokra, vegyes műfajú kiadványokra (forráskiadvánnyal kombinált monográfiák és tanulmányok), fotókat és képes levelezőlapokat tartalmazó kiadványokra, kézikönyvekre (*kronológia, életrajzi lexikon*) és bibliográfiákra bonthatók. A szerzők szerinti csoportosítás adja az áttekintésre az egyik lehetőséget, mert a szerzők többnyire konzekvensen dolgoznak.

A másik lehetőség a tematikai csoportosítás. A kiadványok belső körét Balatonfüred településrészeinek történetei alkotják: *Balatonfüred és Balatonarács története*, amely az óváros történetét dolgozta fel, a kötet szerkesztője Lichtneckert András; *A balatonarácsi szőlőhegy és szőlőhegyi önkormányzat története* (2008), *A balatonfüredi szőlőhegy és szőlőhegyi önkormányzat története*, *A balatonfüredi savanyúvízi gyógyfürdő története* – mindhárom Lichtneckert Andrástól. *Balatonfüred nevezetes épületei* c. kötet Némethné Rácz Lídiától. A település és a vidék lakosságának megélhetését biztosító két nagy kultúráról született egy-egy összefoglaló mű: a három kiadást megért *Balatonfüred–Csupaki borvidék története* (1990, 2010) és a már említett savanyúvízi gyógyfürdő történetéről szóló kötet (Lichtneckert A.).

A következő kört az őslakosság vagy a teljes település megélhetését és mindennapi életét szolgáló agrár, ipari, oktatási intézmények és kultúrák alkotják: *Füredi terménykiállítások és borünnepek; Halászat Balatonfüreden és környékén; Gyümölcs, szőlő Balatonfüreden; Balatonfüred a szőlő és bor nemzetközi városa* – valamennyi Rácz Jánostól, akinek ezeken kívül még hat, a címében nem balatonfüredi témájú, de Balatonfüred történetírásában is hasznosítható kötete jelent meg a szőlő-, növény-, állat-, gyümölcs-, halnevekről és a gyógynövényekről. *A balatonfüredi hajógyár története* Wagner Imrétől, *A balatonfüredi malmok* Wöller Istvántól, *Az észak-balatoni vasút története* Fazekas Miklóstól, *A balatonfüredi polgári iskola története* Tölgyesi Józseftől.

A fürdőtelepi intézmények a gyógyfürdőből nőttek ki, és az idegenforgalmat szolgálták: *Az első füredi Anna-bál* Elek Miklóstól, *A balatonfüredi színházak és színpadok története* Hudi Józseftől, *A balatonfüredi Angolkert, a Játékszín és az Aréna építéstörténete*, *A balatonfüredi fürdőbizottság jegyzőkönyvei és a balatoni gőzhajózás korai történetét a Széchenyi-Széchenyi kötetben feldolgozó tanulmány* – mindhárom Lichtneckert Andrástól.

Ezután következik a Balatonfüred történetéhez szervesen kapcsolódó személyek és családok története

és munkássága, először is az óvárosiak: *Pálóczi Horváth Ádámról* Ács Anna, *a füredi családkról* Elek Miklós. *Brázay Zoltánról, Protovinszky Ferencről és a füredi zsidóságról* – mindhárom szerzője Z. Karkovány Judit. *Kósa Pálról* Koczor Dóra, *Szuhács Jánosról* Tölgyesi József. Azután a fürdőtelepiek: *Kisfaludy Sándorról* az említett színház-történeti kötetek, *Széchenyi Istvánról és Hertelendy Károlyról* Ács Anna–Lichtneckert A., *Écsy László fürdőigazgató naplói* Katona Csaba, Lichtneckert A. szerkesztésében. *Mangold Henrikről, Jalsovics Aladárról, Orzovenszky Károlyról* Lichtneckert András.

A sort a fürdővendégekről szóló írások és forráskiadványok zárják, a Katona Csaba szerkesztésében megjelent *Deák Ferenc és Slachta Etelka* kötetek. Balatonfüred és az egész Balaton-felvidék szempontjából is fontos mű a Balaton-felvidéket elsőként ismertető és a hagyományos Balaton-vidéki szőlészetet és borászatot hitelesen leíró pécselyi *Oláh János* életművét tartalmazó kötet.

Minden csoportosítás szubjektív, de a több kiadónál megjelent, itt felsorolt és korábban említett kb. 40 kötet ebben a csoportosításban is jól mutatja azt, hogy meddig jutott el a füredi történetírás, és hol vannak még fehér foltok.

A levéltári forrásanyag és a sajtó feltárása után ma már világos, hogy a füredi gyógyfürdőről szóló könyvtárnyi irodalom magyarázata részben abban van, hogy a temérdek forrásból bárki kedvére szemezgethet – de csak a magyar nyelvű forrásokból ami történetírásnak nem nevezhető. (A fürdőtelep levéltári forrásanyaga a legutóbbi gyűjtés szerint 20 ezer oldalnyi szövegből áll a számadási iratok nélkül.) A másik magyarázat abban van, hogy sokan a füredi gyógyfürdőről nem mint gyógyfürdőről írtak. Ez egyáltalán nem baj, de a fürdővendégekről, irodalmi hagyományokról szóló és örömdetesen gyarapodó publikációkon kívül továbbra is művelni kell a fürdőtelep történetét, amelynek az egyik kézenfekvő iránya a fürdőtelepet megalkotó személyek életének, munkásságának a feldolgozása. Még inkább elmondható ez az óváros történetírásáról. Mintha a „mieinket” nem tartanánk olyan fontosnak, mint a „gyüttmenteket”. Pedig az ófalú társadalma a két világháború között elindult az emancipálódás útján a gazdaságban, politikában, iskolázottságban, kultúrában. A fürdőbizottság üléseiről az 1860-as években még ki lehetett tenni – pusztán paraszti voltuk miatt – Füred és Arács bíráit, ehhez hasonló bánásmód a két világháború között már nem volt lehetséges. Fokozottan kell ápolni a saját értékeket. Tévedés lenne azt hinni, hogy a „nagybetűs történelem” a fürdőtelepen folyt, mert a magyar történelem fő sodrában mindig is az ófalú/óváros társadalma állt.